

Keszeg Anna: *A holdbéli völgy képzelete*

[Kolozsvár], Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, 127 l.

Keszeg Anna nemrég megjelent, *A holdbéli völgy képzelete* című könyve több szempontból is izgalmas olvasmány. A szerző kötetben összegyűjti és elemzi a Torockóhoz kötődő műalkotásokat, kulturális vonatkozásokat. A valódi érdekességet azonban elsősorban nem ezek egymás mellé helyezése, párhuzamba állítása adja, sőt valójában nem is az ezek számos rétegét messzemenő kutatómunkával illusztráló értelmezés, de még csak nem is annak a felismerése, hogy mennyi kulturális és szimbolikus vonatkozás köthető Torockóhoz. Ezek mind-mind jelentős érdemei a munkának, ám talán ezeken is túlmutat az a kérdéshorizont, amellyel a szerző a téma felé közelít. Hányféle tényező alakítja, határozza meg egy hely, egy régió identitását? Milyen jelentések, művek, hagyományok kapcsolódnak hozzá? A bevezetőben maga a szerző mutat rá, hogy a módszertani szempont¹ más helységekkel kapcsolatban is alkalmazható lenne. „Torockó azonban rendelkezik egy olyan összetevővel, mely alkalmasabbá teszi arra, hogy reprezentatív példa lehessen. Mégpedig azzal a megdöbbenően korán megjelenő tudatossággal, mellyel a torockóiak a saját identitásuk partikularitását felismerik” (8). Akár úgy is fogalmazhatnánk: a helység és az ahhoz való közelítés egymással folyamatosan párbeszédet folytat. A módszertan nem válik olyan értelemben dominánssá, hogy Torockó pusztán példának tűnjön miatta. Bár a könyv látszólag „csak” Torockóról beszél, számos diskurzusba képes bekapcsolódni, és fontos következtetéseket fogalmaz meg a szimbolikus jelentések, a helyhez kötődő identitás, a lokális emlékezet és az ezekből táplálkozó műalkotások, médiumok kapcsán.

A munka Torockót mint földrajzilag konkretizálható helyszínt tekinti középpontjának, azt különböző idősíkokból, történetek, értelmezések felől szemléli. Fontos kiemelni, hogy a helység különböző korokhoz kapcsolódó tényezőit nem egymástól elválasztva látatja. Bár bemutatja Torockó történetét, és érzékelteti történetiségét, nem az idő alakította különböző változások közvetítésére törekszik. Ehelyett a folyamatosság, az állandóság, még inkább a domináns jelentések közötti kapcsolat válik központiá. Ez megfigyelhető az öt fő fejezet különböző korokból származó anyagainak tárgyalásakor, illetve szorosan kötődik ahhoz, amit a szerző a mű elején állít: Torockó hangsúlyos, sajátos identitás(tudat)a miatt képes a szimbolikus értékek megőrzésére

¹ A szerző a mű elején ezt a következőképpen definiálja: „módszertani kísérlet arra, hogy egymás mellé helyezze egy földrajzilag szituálható egység szimbolikus jelentéseit, hogy a köznapi és a professzionális többmédiúmú történetmesélés által e realitáshoz kapcsolt értékeket és jelentéseket egy rendszerezett mátrixba kapcsolja” (7).

és folyamatos újraformálására. A szerző mindezzel nem helyezi időtlen dimenzióba a régiót. Sőt, miközben a korábbi századok folyamatairól is információkkal szolgál, Torockó jelenkori szerepéről rajzol elgondolkodtató képet. Mivé alakulnak bizonyos jelentéssel bíró motívumok (pl. a torockói népviselet), hogyan viszonyul egymáshoz a hagyományörzés, a modern technika, a globalizált világ, az emlékezet turizmushoz kötődő jellege a 21. században? A turizmus szempontjának bevonása, ha kevésbé hangsúlyos is a műben, mint a reprezentációkról szóló diskurzus, aktuálissá teszi a szerző által megjelölt szempontok értelmezését.² A mai Torockó-képet és az ehhez kapcsolódó turisztikai vonatkozásokat éppen a Keszeg Anna által feltárt, identitással szoros összefüggésben álló jelentések befolyásolták.

A könyv aktualitását azonban nem kizárólag a jelenlegi folyamatok és változások témához (Torockóhoz kötődő társadalmi képzelet) kapcsolása adja. Bár Torockó bemutatását, történetét tekintve elsősorban Kőváry László és Orbán Balázs munkáira támaszkodik, módszertanát és elemzését illetően azonban szembetűnő, hogy korábbi munkák szem előtt tartása mellett is számos kortárs, főként társadalomtudományhoz köthető diskurzushoz képes kapcsolódni. Teszi ezt egy olyan izgalmas diskurzusnyelv használatával, amely helyénvalóan tudja alkalmazni a mai globális társadalom főleg *interface*-eken keresztül közvetített kifejezéseit, mint például a *mainstream* vagy a *must-have*, miközben olyan bonyolult kérdések szakmai háttérét mutatja be és egészíti ki saját megállapításokkal, mint a társadalmi imaginárius, a kommodifikáció vagy a mobilitás. A *holdbéli völgy képzelete* végig úgy marad elgondolkodtató és szakmai, hogy képes valamennyire közvetlenné válni, közel hozni témáját az olvasóhoz – ebben pedig nagy szerepe van Keszeg Anna remek hangsúlyokkal működő diskurzusnyelvének.

Bár az elméleti kérdések tulajdonképpen az egész munkát átszövik, a könyv gerincét a helységhez kapcsolódó reprezentációk elemzése adja: „[e] kötetnek tehát az a dolga, hogy meghatározza a Torockó-reprezentáció alapját, illetve az arra rákapcsolódó reprezentációkat, s diagnosztizálja e leképezések médiumok közötti mozgását, a reprezentációs tartalmak közlekedését” (15). A könyv bevezetőjét (amely a fontos elméleti fogalmak és maga Torockó bemutatásával foglalkozik) követő öt fejezet a Torockó-imaginárius egy-egy fő komponense köré szerveződik: szabadság (lásd *A vas útja* című fejezetet), endogámia, multietnikusság, individuumellenesség, közösségközpontúság (*A székely önellátó köztársaság* című fejezet), sajátos materiális kultúra (*A piros csizmás*

² Torockó turistakalauzát a következőképpen írja le a szerző: „A helység meglátogatása ritualizált cselekvés: minden turista ugyanannak a forgatókönyvnek engedelmessékedik, esetleg ugyanabból a repertoárból válogat elemeket. Látnia kell a helység központját a zöldablakos fehér házsorral, az ismétlődő napfelkeltét, a múzeumot a torockói tárgyi kultúra elemeivel, a sziklasírokat, illetve a teljes körű élményhez meg kell néznie a vasárnapi templomozás utáni gyülekezetet, a farsangtemetést, végig kell hallgatnia a városka eredettörténetét, fel kell próbálnia valamelyik magánmúzeumban a torockói viseletet, meg kell másznia a Székelykőt, ki kell másznia a torockószentgyörgyi várhoz, meg kell keresnie Brassai Sámuel szülőházát” (20–21).

parasztok című fejezet), unitarianizmus, alfabetizáció (*Az unitarianizmus Rómája* című fejezet), kultúrtáj (*A holdbéli völgy* című fejezet) (27). Az egyes fejezetek tulajdonképpen ugyanazt a reprezentációkorpuszt elemzik (azzal az értelemszerű eltéréssel, hogy nem minden komponens jelenik meg minden tárgyalt reprezentációban), különböző alkotások kapcsán járnak körbe egy-egy témát, így sokszorosán válik alátámasztotta az alaptézis: ezek a komponensek jelentős, többrétegű összetevői a Torockó motiválta képzeletnek.

A vas útja című fejezetet olvasva érthetővé válik, miért ez a tényező került először kibontásra: a vas motívuma lényeges eleme a torockói eredetképzetnek, így részben megalapozza a középpontban lévő identitás kérdését. A bányászváros, a Thorotzkayak kapcsolhatók a város alapításának eredetmítoszához. A 12. századi kiváltságlevéllel kezdődő történet pontjait a vas által motivált képzettársítások kötik össze. A vas a megélhetően túl az erő, a megtörhetetlenség és a fentebb említett szabadság szimbolikus megjelenítőjévé válik. A vassal (ahogyan erre a mitizált eredettörténetek is utalnak) szorosan összekapcsolódik a reprezentációkban a hierarchikus viszonyok kibomlása. A történetileg inkább hiteles (Gyallay Pap Domokos, Ignác Rózsa) és az utópisztikus (Jókai Mór) Torockó-képet rajzoló regényekben egyaránt fontos a vas ezt közvetítő szimbolikus jelentésének használata. Ezen túl a munka, a hagyomány és az ezekhez kötődő ünnepek a mitikus időbeli jelentéseket a modern identitástörekvésekhez kapcsolják.

A második fejezet a köztársaság értékével foglalkozik: hogyan működik és milyen problémákkal kénytelen szembenézni egy sajátos, önálló normákkal rendelkező, önellátó kisközösség. Az önellátó jelző az előző fejezet szabadságképéhez kapcsolható, jelentésrétegeiben azonban a szabályokkal, identitással önmagát meghatározó közösség válik fontossá. Keszeg Anna és a reprezentációkat alkotók is részben vagy egészben emiatt a sajátos, egyedi jelleg miatt választották témául Torockót, emiatt viszont az ott élőknek számos kérdéssel kell szembenézniük. Hogyan működik egy ennyire hibrid közösség, hogyan kapcsolhatók hozzá a székely, erdélyi és román jellemzők (pl. nyelvben, kulturálisan, közgazdaságilag)? A kulturális egyenmőségét őrizni kívánó helység hogyan néz szembe a multietnikusság velejáróival? Ehhez kapcsolódik az endogámia problémaköre. A fejezet szerint a házasság gyakori témája a torockót tematizáló reprezentációknak, ezek cselekménye a kulturális különbségekből adódó nehézségek leküzdése köré épül. Műfajilag, illetve médiumokat tekintve ez (és talán a következő) fejezet mutatkozik a legszokásosabbnak. A regényeken kívül a népszínmű és a film válnak központivá, a szerző kitér egyes fotográfiai alkotásokra, jelentős részben pedig arról a rendkívül izgalmas átalakulásról olvashatunk, ahogyan Indig Ottó *Torockói menyasszony* című színdarabját (1931) Indig és Keleti Márton filmforgatókönyvvé, majd filmmé alakítja (1937), 2006-ban pedig *Menyasszonytánc* címmel klezmermusicalt készítenek belőle. Nagyon érdekesek Torockó megjelenítései a különböző médiumokban: Torockó maga válik témává a színdarabban, filmen a változatos

képi megoldások válhatnak elemzés tárgyává, míg a musical csupán keretként tartja meg a helyszínt. További érdekes szempont (amely összefüggésbe hozható a mai turizmus kialakulásával is) a Torockó felé fordulás miérettje az alkotások születésének pillanatában: itt felmerülhet az elszakított Erdély kérdése, leginkább pedig a sajátos (vö. önellátó), egzotikus és elszigetelt környezet. Ez a mitikus helyszín esztétizálttá válik a reprezentációkban. A tárgyalt történet felől az ismerősség-másság ellenpontjai kerülnek középpontba. Amíg a reprezentáció színre-, filmre vitele szempontjából az ismeretlen ismerőssé tétele lesz jelentős, annak egzotikusságának megtartása mellett, addig a zárt közösségben a mássága miatt megbélyegzett zsidó lány problémája kerül előtérbe.

A *piros csizmás parasztok* a Torockóhoz köthető vizuális elemeket tárgyalja. Ez jelenti egyrészt a helység sajátos szépséggel rendelkező nőiről készült reprezentációkat, a vizuális kultúra (lakásbelső, tárgyak stb.) különlegességét, legnagyobb részben pedig az öltözet jut szerephez. A torockói népviselet hosszas történettel rendelkezik, amelynek elemzése a divattörténethez is kapcsolható. A népviselet fontos funkciója a társadalmi hovatartozás, hierarchia tükrözése. A társadalmi rend kifejezésén túl az adott csoporthoz tartozás, a „torockóinak lenni” megmutatása érvényesül, az önkifejezés kevésbé számottevő. A torockói materiális kultúra elemei a reprezentációk esetén (fotókon, filmen, irodalomban egyaránt) ezt a speciális „torockói vonást”, valamint a megint hangsúlyozandó sajátos csoportidentitást képviselik. Ezen túl a szerző reflektál arra a jelenségre, hogy a népviselet hogyan alakult át, hogyan vált a személyes divat részévé. Egyes motívumok elvesztik az eddigi jelentésüket (Torockóhoz kötődés kifejezése), és egy másik dimenzióba kerülnek. A motívumok az országimázs kialakításának kellékeivé is válhatnak. A népviselet kulturálisan és időben megváltozó szerepét több dokumentum, leírás mutatja, kontextusában pedig ismét egy koronként (szimbolikus jelentését tekintve is) lényegesen átalakuló kérdéskörrel találkozunk.

„A Torockó reprezentációk szempontjából a székely identitáskomponens mellett ugyanolyan fontos szerepet játszik a vallásos hovatartozás, az unitarianizmus. Ez az elem két összetevőt is lefed, ugyanis nemcsak a vallásos sajátlagosságot magyarázza, hanem az írástudáshoz, az oktatáshoz való viszonyt” (97). Az *unitarianizmus Rómája* című fejezet a torockói identitás valláshoz kötődő komponensét járja körbe. Az unitarianizmus felvételének mitikus történetét Orbán Balázs szolgáltatja, amelyet a szerzők sem vizsgálnak fölül. Ignác, illetve Gyallay regényeiben (nagyobb, illetve kisebb hangsúllyal) egyaránt megjelenik az unitárius lelkész figurája. A fejezet nagy része azonban a témát leginkább középpontba helyező regénnyel, az *Egy az Istennel* foglalkozik részletesen.³ Keszeg Anna a műben megjelenő vallás jelentőségén túl tág kontextusban foglalkozik Jókaiival. Egyrészt bemutatja a John Fretwellel való

³ Keszeg Anna korábban megjelent tanulmányában kizárólag ezzel a művel foglalkozik: KESZEG Anna, *A Torockó reprezentáció forrásai Jókai Mór Egy az Isten című regényében = Jókai & Jókai: Tanulmányok: A 2012. május 4-5-én, Balatonfüreden tartott konferencia előadásainak szerkesztett változata*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2013, 235–246.

ismeretségét, a regény angol megjelenésének esetét,⁴ a külföldi párhuzamokat, illetve a hazai recepció fenntartásait. Mindez jól illusztrálja azt a stratégiát, amelyet a szerző több helyen is követ *A holdbéli völgy képzeletében*: egy adott ponthoz (ha úgy tetszik, Torockóhoz) kapcsol számos érdekes vonatkozást, ebbe az egy pontba gyűjti össze az azt bármekkora mértékben is alakító, tágító horizontot úgy, hogy magától a ponttól sosem szakad el, nem válik csapongóvá. (Szinte félelmetes, mennyire releváns adott helyeken, hogy ebből az egy pontból nézve mennyi érdekes irányba juthatunk el: bár Torockó áll a középpontban, a könyvben egyaránt olvashatunk a „book of beauties” kifejezés háttéréről vagy Indig Ottó színésznőkhöz fűződő viszonyáról.)

A szerző a könyv utolsó fejezetében tér vissza az annak címében megjelölt holdbéli völgyhöz.⁵ A fejezetben magának a tájnak a megjelenítése dominál, a lokálpatrióta megközelítéstől indulva az egzotikus tértapasztalat nemzetközi párhuzamáig. Keszeg Anna kultúrtájként határozza meg az itt elemzett Torockó-képet. Ennek kapcsán az asszociatív tájkép kategóriája alá sorolja az „ember által intencionálisan létrehozott tájkép elemeit, az utcaképet, a torockószentgyörgyi várat, a templomról készült ábrázolásokat” (111), továbbá a relikviatájkép meghatározáshoz kapcsolva a Székelykőhöz kötődő megjelenítéseket tematizálja. Utóbbi regények, filmek, valamint a már emlegetett turizmus egyik kiemelkedő Torockót „jelképező” eleme. A fejezet címéhez igazodva Jókai regénye kapja a legnagyobb szerepet. A *holdbéli* jelző az utópisztikus, már-már transzcendens világhoz köti a valóságbeli Torockót. A *völgy* fizikailag (ebben a fejezetben hangsúlyos a térképre vetíthető, szemmel megtapasztalható táj) egy természet által körülzárt, (irodalmi, kulturális vonatkozásokban) szimbolikus jelentésekkel ellátott hely. Valami egyedi, önmagában egész és maradandó. Különös, hogy éppen ez a „címadó” fejezet a legrövidebb. Ez magyarázható azzal, hogy (táj)képeket nem tartalmaz a könyv, ennél azonban hangsúlyosabb az a tényező, hogy a *holdbéli völgy* Torockó identitáselemeinek tulajdonképpen minden komponenséhez kötődik – ezáltal a korábbi fejezetek összességű megnevezése lehet.

Ez az önmagában szép tézis azonban rámutat a könyv „problémájára”. A célkitűzés szerint a Torockóhoz kötődő reprezentációkról szolgál információkkal a könyv. Elemez – ám nem elsősorban a művek interpretációjáért magáért, hanem a helység identitásának tematikus komponensei köré szerveződve. Ha azt a választási lehetőséget

⁴ JÓKAI MÓR, *Manasseh: A romance of Transylvania, Retold from the Hungarian of Dr. Maurus Jókai*, ford. Percy FAVOR BICKNELL, Boston, L. C. Page and Company, 1901. Internetes elérés: <http://mek.oszk.hu/05000/05019/05019.htm> (utolsó megtekintés: 2017. augusztus 01.)

⁵ A cím ötlete Jókai regényéből származik, a következő idézet Keszeg Anna néhány tézisét is alátámasztja: „– De hát hol van az a világrész, amelyből ön jő? Ahol az emberek egymást meg nem ölik, bosszút nem állnak, és csak egyszer szeretnek? Egy sziget az a Holdban? / – Valóban, hercegnő, annak a vidéknek van valami hasonlatossága egy olyan holdbéli tájképhez, aminőket a nagy refraktorok hoznak közelünkbe, egy olyan sziklaszigethez, mint a Plutarch vagy a Kopernikusz, és azon a szigeten minden olyan sajtyszerű, mintha egy idegen csillagról származott volna oda. A térképen «Torockó» névvel van e hely megjelölve. Egy sziklavölgy, melybe csak egy szűk folyamparton s egy bérchasadékon át lehet eljutni” (JÓKAI MÓR, *Egy az Isten*, Bp., Unikornis, 1996, I, 29).

nézzük, hogy az alkotásokról egymás után vagy tematikus koncepció szerint (fejezetenként újra- és újra visszatérve a művekhez) essen szó, a tárgykör szempontjából kétségtelenül megfelelő választásként könyvelhető el a tematikus vezérelv követése. Ez azonban néhol, ha nem is széttördeli, de némileg eltávolítja egymástól a kölcsönhatásban álló darabokat. (Így a Jókai-regény kezdeti Torockó-leírásából [lásd egy részletét az 5. lábjegyzetben] levont következtetések szétszóródnak a különböző fejezetekben. Ebben a leírásban ugyanis a külön komponensekhez kapcsolható tényezők szerepelnek szorosan egymás mellett: a feltáruuló tájkép, a helyiek, a vallás stb.) Valamint azzal is szembe kell néznünk, hogy nem mindegyik fejezetszervező identitáskomponens képes megszólaltatni minden reprezentációt, és amelyeket képes, azokat sem egyenlő arányban. Ezekkel a szerző nagyrészt jól bánik, csak néhol érheti kritika. Például *A vas útja* című fejezet végén az utolsó bekezdés a vizuális alkotásokkal foglalkozik, rámutatva, hogy ezek a vassal nem tudnak sokat kezdeni, csak néhány példa hozható – a könyv más pontján hasonló felsorolás inkább csak a lábjegyzetben kap helyet. Talán egyedül *A székely önellátó köztársaság* című fejezet végén hathat különösnek az egyes reprezentációk által nyert hangsúly. Itt az 52–69. oldalakon a *Torockói menyasszony* (és a *Menyasszonytánc*) áll az elemzés középpontjában, majd a fejezet utolsó előtti rövidebb bekezdésében hirtelen váltással *A tolonc* című filmről olvashatunk. A fejezeteken belül a szerző általában nem követ kötött (pl. kronológiai) rendet, inkább annak az alkotásnak a tárgyalását hagyja utoljára, amelyben a leginkább érdemes a téma szempontjából elmélyedni, ezért is hat kirívónak ez a fejezet.

A megtett kritikai megjegyzések a könyv egészének értékéből nem vonnak le. A koncepció (öt tematikus fejezet, azokon belül különböző reprezentációk elemzése) bizonyos szempontból megnehezíti egy-egy mű értelmezését, de a könyv elsődleges célja nem az egyes művekről adott kerek értelmezés, hanem a Torockóhoz kötődő képzet elemzése, amely által egy sokkal bonyolultabb rendszerű könyv jött létre. Így ami részben veszteség, az nagyobb részben előny – ez *A holdbéli völgy képzelete* több szintjén is megfigyelhető. Bár számos különböző médiumhoz kötődő alkotást képes megszólaltatni, a könyv mégis saját materialitásához kötött. Nem szerepelnek benne fotók, tájképek, filmkockák. Ez is indokolhatja, hogy a három regény⁶ kapja a leginkább elmélyült elemzést. Ez továbbvezet az olvasói aktivitás kérdéséhez. Keszeg Anna munkája közérthető azok számára is, akik még sosem láttak torockói népviseletet, vagy mászták meg a Székelykőt. Ahogyan azonban képek sem szerepelnek a könyvben, úgy történetleírásokat is csak kisebb mértékben kapunk. Így (hogy egy reprezentációtól független példát említsek), bár többször utal a szerző a Torockóhoz kötődő kétszer felkelő nap mítoszára, arról nem ad leírást, ezzel a fölébredt mélyebb érdeklődés esetén utánajárára szólíthat fel (ehhez pedig bőven szolgáltat kiindulási alapot). A pólus másik oldalán a Torockót jól ismerő, azt személyes identitásának

⁶ GYALLAY Domokos, *Vaskenyéren*, Kolozsvár, Minerva, 1926.; IGNÁ CZ Rózsa, *Torockói gyász*, Bp., Móra, 1959.; JÓKAI, *i. m.*

részeként kezelő olvasó képzelhető el (az ő könyvre adott reakciója azonban számomra ismeretlen). Ezzel azonban felvetődik a kérdés, amelyre a szerző is utal zárószavában: ez a „döntően magyar kulturális horizonthoz kapcsolódó képzeleti tér” (119) hogyan tud mozogni a nemzetközi befogadás felől nézve? Azt mindenképp el kell ismerni, hogy bár valóban a magyar kultúra felől közelít témája felé, nagyon sok irányba eljut: Ausztria, Olaszország, angolszász területek, Párizs – mind részét képezik egyes pontokon a diskurzusnak. Nem is beszélve a módszertani eredmények nemzetközi vonatkozásairól.

A holdbéli völgy képzelete a lehető legjobb értelemben egy múzeumlátogatáshoz hasonlít. Adott egy tér: Torockó. A könyv borítójától kezdve ebbe a dimenzióba kerülünk, a szimbolikus és imaginárius jelentéseken keresztül, a szövegek és elemzések segítségével végig ebben a térben tudunk mozogni. Feltárulnak a különböző, „rárakódott” rétegek, megismerjük a múltat, a jelenkori viszonyokat – mintha egy idegenvezető elemezné és tárná fel ezt a sajátos identitással rendelkező világot. A címben megjelölt képzelet a(z inter)aktivitás felől is értelmezhető. Végül pedig az teszi különlegessé Keszeg Anna munkáját, hogy miközben bemutatja és értelmezi az ehhez a térhez kötődő alkotásokat, jelentéseket, a saját szövege is pont annak a sajátos torockói identitásnak válik a dokumentumává és leképezőjévé, mint amit illusztrál.

Fazekas Júlia